

I.ÚS 557/09 ze dne 18. 8. 2009

N 188/54 SbNU 325

Posouzení omezení způsobilosti k právním úkonům soudem

Česká republika
NÁLEZ
Ústavního soudu
Jménem republiky

Nález

Ústavního soudu - I. senátu složeného z předsedy senátu Vojena Güttlera a soudkyň Ivany Janů a Elišky Wagnerové (soudce zpravodaj) - ze dne 18. srpna 2009 sp. zn. I. ÚS 557/09 ve věci ústavní stížnosti stěžovatelky M. H., zastoupené opatrovníkem M. H., proti usnesení Nejvyššího soudu ze dne 16. prosince 2008 č. j. 30 Cdo 1948/2008-421, rozsudku Krajského soudu v Praze ze dne 20. prosince 2007 č. j. 27 Co 568/2007-394 a rozsudku Okresního soudu v Kladně ze dne 6. září 2007 č. j. 42 P 111/94-351, jimiž byla stěžovatelka omezena ve způsobilosti k právním úkonům, za účasti Nejvyššího soudu, Krajského soudu v Praze a Okresního soudu v Kladně jako účastníků řízení.

Výrok

I. Usnesením Nejvyššího soudu ze dne 16. prosince 2008 č. j. 30 Cdo 1948/2008-421, rozsudkem Krajského soudu v Praze ze dne 20. prosince 2007 č. j. 27 Co 568/2007-394 a rozsudkem Okresního soudu v Kladně ze dne 6. září 2007 č. j. 42 P 111/94-351 byla porušena základní práva stěžovatelky garantovaná čl. 5 a čl. 10 odst. 1 Listiny základních práv a svobod.

II. Proto se tato rozhodnutí ruší.

Odůvodnění

I.

1. Včas podanou ústavní stížností se stěžovatelka domáhala zrušení v záhlaví uvedených rozhodnutí Nejvyššího soudu, Krajského soudu v Praze a Okresního soudu v Kladně. Stěžovatelka v ústavní stížnosti tvrdila, že napadenými rozhodnutími byla porušena její základní práva a svobody, a to "zejména právo na způsobilost mít práva, právo na její lidskou důstojnost, osobní čest, dobrou pověst a ochranu jejího jména, jakož i právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života, zaručené především čl. 5 a čl. 10 odst. 1 a 2 Listiny."

2. Porušení základních práv stěžovatelky je spatřováno v několika aspektech. Dle názoru stěžovatelky nevezaly obecné soudy při rozhodování o navrácení její plné způsobilosti k právním úkonům v úvahu všechny rozhodné skutečnosti. Obecné soudy zejména nezohlednily samotné okolnosti, za nichž došlo ke zbavení její způsobilosti k právním úkonům, kdy toto řízení proběhlo z moci úřední, rychle a jednoduše, stěžovatelka byla následně proti své vůli umístěna do ústavu, z čehož se dodnes nevzpamatovala, a od roku 2002 žije v harmonickém prostředí rodiny svého bratrance, který je zároveň jejím opatrovníkem. Soudy při svém rozhodování neprovedly důkaz výsledkem znalce MUDr. O. R., závěry jehož posudku jsou odlišné od závěrů soudem ustanoveného znalce MUDr. M. H., popř. neustanovily k vypracování revizního znaleckého posudku znalce nového. Soudy tak při svém rozhodování vycházely jen z jednoho znaleckého posudku, přičemž měly k dispozici znalecký posudek odlišný a další listiny a vyjádření prokazující způsobilost stěžovatelky. Obecné soudy pak dále nevezaly na zřetel ani její vlastní názor, když po celou dobu řízení před obecnými soudy vyjadřovala přání k navrácení plné způsobilosti k právním úkonům. Stěžovatelka je toho názoru, že s ohledem na svůj zdravotní stav, věk, znalosti a dovednosti si plně "zaslouží návrat do normálního života" (str. 3 ústavní stížnosti).

3. Dle názoru stěžovatelky tak obecné soudy celou věc nesprávně právně posoudily, neprovedly všechny navržené důkazy a důkazy provedené zcela nesprávně po skutkové a právní stránce vyhodnotily v její

neprospěch. Dle jejího názoru jsou napadená rozhodnutí v příkrém rozporu se závěry Ústavního soudu vyjádřenými v nálezu ze dne 7. 12. 2005 sp. zn. IV. ÚS 412/04 (N 223/39 SbNU 353). Odvolací soud pak své rozhodnutí prakticky neodůvodnil; pouze uvedl, že neshledal námitku opatrovníka, že rozsudek soudu prvního stupně je v rozporu s ustálenou judikaturou a zasahuje do základních práv opatrované, za důvodnou.

4. Na základě výše uvedeného navrhla stěžovatelka, aby Ústavní soud v záhlaví citovaná rozhodnutí obecných soudů zrušil.

5. Ústavní soud vyzval účastníky řízení, aby se vyjádřili k ústavní stížnosti. Nejvyšší soud, prostřednictvím příslušného předsedy senátu JUDr. Karla Podolky, odkázal na odůvodnění napadeného rozhodnutí a navrhl ústavní stížnost odmítnout. Obdobně Krajský soud v Praze, prostřednictvím příslušné předsedkyně senátu JUDr. Věry Provazníkové, odkázal na odůvodnění svého rozhodnutí a navrhl ústavní stížnost jako nedůvodnou zamítnout. Okresní soud v Kladně se v Ústavním soudem stanovené lhůtě nevyjádřil.

6. Podle § 44 odst. 2 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, může Ústavní soud se souhlasem účastníků upustit od ústního jednání, nelze-li od tohoto jednání očekávat další objasnění věci. Účastníci souhlas poskytl a od ústního jednání bylo upuštěno.

II.

7. Ústavní soud si k posouzení námitek a tvrzení stěžovatelky rovněž vyžádal spis Okresního soudu v Kladně sp. zn. 42 P 53/2009, z něhož zjistil následující, pro řízení o ústavní stížnosti rozhodující skutečnosti.

8. Ze spisu vyplynulo, že rozsudkem Okresního soudu v Lounech ze dne 15. 10. 1982 č. j. 10 Nc 637/82-16 (sic!, Ústavnímu soudu není jasné, jak lze o zbavení způsobilosti osoby k právním úkonům rozhodnout v rámci spisu o pouhých 16 stranách) byla stěžovatelka na návrh svého strýce zbavena způsobilosti k právním úkonům, následně pak byla umístěna se svou sestrou do ústavu a její vkladní knížka byla vinkulována ve prospěch Okresního soudu v Kladně. V roce 2002 se stěžovatelka přestěhovala do rodiny svého bratrance, opatrovníka M. H. Výše uvedený rozsudek byl následně k návrhu opatrovníka změněn rozsudkem Okresního soudu v Lounech ze dne 18. 9. 2003 sp. zn. P 79/2003 tak, že opatrovaná je samostatně způsobilá nakládat s majetkovými hodnotami do výše 500 Kč. V dalším byl návrh na navrácení plné způsobilosti k právním úkonům zamítnut.

9. Dne 28. 6. 2006 podal opatrovník další návrh na navrácení způsobilosti k právním úkonům. Okresní soud v Kladně ustanovil stěžovatelce usnesením ze dne 19. 10. 2006 č. j. 42 P 111/94-293 pro toto řízení opatrovníka JUDr. S. G. Do řízení vstoupilo dne 5. 2. 2007 Okresní státní zastupitelství v Kladně.

10. Na základě usnesení Okresního soudu v Kladně ze dne 6. 2. 2007 č. j. 42 P 111/94-306 byl k vypracování znaleckého posudku ustanoven znalec z oboru psychiatrie MUDr. M. H. Znalec dospěl k závěru, že stěžovatelka trpí mentální retardací odpovídající středu lehkého pásma, její zdravotní stav je trvalý, pozitivní vliv rodinného prostředí jí umožňuje plně využívat intelektových a osobnostních kapacit, nicméně její zdravotní stav se od minulého vyšetření (pozn. znalecký posudek vypracovaný v roce 2003 znalcem MUDr. Š.) nezlepšil natolik, aby byl dán důvod pro navrácení způsobilosti k právním úkonům či k zúžení stávajícího omezení. Závěrem znalec uvedl, že je možno uvažovat o valorizaci částky, se kterou je stěžovatelka oprávněna samostatně nakládat; činění jiných úkonů bez ohrožení sebe sama schopna není (viz znalecký posudek č. l. 309 až 319).

11. Proti tomuto znaleckému posudku uplatnil opatrovník námítky (č. l. 328 a 329), kdy předložil znalecký posudek jiný, vypracovaný znalcem MUDr. O. R. (č. l. 336 až 342). Tento znalec dospěl k závěru, že stěžovatelka netrpí žádnou duševní poruchou, nýbrž pouze lehkou mentální retardací. Znalec dále uvedl, že cvičením lze dosáhnout dalšího zlepšení v dílčích oblastech, zejména praktické a sociální inteligence, čtení, psaní, počtů. Závěrem znalec uvedl, že stěžovatelka je schopna disponovat s částkou představující její invalidní důchod a činit další právní úkony, jako např. přebírat zásilky, podávat písemná podání úřadům či soudům, není však schopna činit právní úkony složitější povahy. Oba znalci (znalec H. při ústním jednání - viz č. l. 348, znalec R. v podaném posudku, neboť nebyl slyšen, ač tak bylo navrženo stěžovatelčinou právní zástupkyní) pak souhlasně potvrdili těsnou vazbu stěžovatelky na osobu opatrovníka a jeho manželky a pozitivní vliv jejich soužití v rodinném prostředí.

12. Opatrovník dále předložil potvrzení Obecního úřadu v Peruci o tom, že stěžovatelka je bezproblémovou občankou, chodí sama nakupovat, s občany normálně komunikuje, má slušné a normální vystupování na veřejnosti (č. l. 301).

13. Okresní soud v Kladně vydal dne 6. 9. 2007 rozsudek č. j. 42 P 111/94-351, kterým zamítl návrh opatrovníka, aby stěžovatelce byla navrácena plná způsobilost k právním úkonům, a změnil rozsudek Okresního soudu v Lounech ze dne 18. 9. 2003 č. j. P 79/2003-173 tak, že stěžovatelka není způsobilá nakládat s majetkem, jehož cena přesahuje 1 000 Kč. Své rozhodnutí okresní soud odůvodnil kuse; na pěti a půl stranách rozsudku rekapituluje průběh řízení a provedené dokazování, přičemž samotnou úvahu a hodnocení důkazů, které byly důvodem rozhodnutí, rozebírá na závěrečné půl straně (č. l. 357). Okresní soud je toho názoru, že ze znaleckého posudku MUDr. H. je patrné, že stěžovatelka jedná pod silným vlivem svého opatrovníka, bez jeho dohledu je nejistá, vystrašená a neschopná učinit vlastní rozhodnutí. V odůvodnění rozhodnutí absentuje zdůvodnění výroku, který stanovil rozsah omezení opatrované, a to ve vztahu k výši majetku, s nímž je opatrovaná oprávněna samostatně nakládat.

14. Proti tomuto rozsudku podal opatrovník dne 19. 10. 2007 odvolání. Odvolání podala i procesní opatrovnice JUDr. G. Toto odvolání směřovalo jen do výroku II. předmětného rozsudku, tedy zpochybňovalo výši částky, se kterou je opatrovaná oprávněna samostatně nakládat. Odvolací Krajský soud v Praze rozhodl rozsudkem ze dne 20. 12. 2007 č. j. 27 Co 568/2007-394 ve znění doplňujícího usnesení ze dne 20. 12. 2007 č. j. 27 Co 568/2007-399 tak, že napadený rozsudek Okresního soudu v Kladně v celém rozsahu potvrdil. Své rozhodnutí odůvodnil odvolací soud tak, že se plně ztotožňuje se závěry nalézacího soudu: v řízení bylo dostatečně prokázáno, že zdravotní stav stěžovatelky se nezměnil, a proto není odůvodněno, aby jí byla navrácena plná způsobilost k právním úkonům. S přihlédnutím k závěru znaleckého posudku MUDr. H. bylo namíste přihlédnout k inflaci a valorizovat rozsah majetkové hodnoty, se kterou je stěžovatelka oprávněna nakládat, a to na 1 000 Kč. Odvolací soud se naopak neztotožnil s názorem opatrovníka, že napadený rozsudek okresního soudu je v rozporu se závěry Ústavního soudu, vyjádřenými v jeho nálezu ze dne 7. 12. 2005 sp. zn. IV. ÚS 412/04. Proto dospěl k závěru, že napadeným rozhodnutím nebylo zasaženo do základního práva stěžovatelky garantovaného čl. 10 odst. 1 Listiny.

15. Proti tomuto rozhodnutí podal opatrovník dovolání k Nejvyššímu soudu, ve kterém předložil totožnou argumentaci jako v nyní projednávané ústavní stížnosti. Dovolání bylo usnesením Nejvyššího soudu ze dne 16. 12. 2008 č. j. 30 Cdo 1948/2008-421 podle § 243b odst. 5 věty první a § 218 písm. c) o. s. ř. odmítnuto, neboť dovolací soud dospěl k závěru, že napadené rozhodnutí odvolacího soudu nemá po právní stránce zásadní právní význam, a proto nelze dovést ani přípustnost dovolání podle § 237 odst. 1 písm. c) o. s. ř. (č. l. 422).

III.

16. Ústavní soud po provedeném řízení dospěl k závěru, že ústavní stížnost je důvodná. Ústavní soud je povolán k ochraně ústavnosti, nikoliv ke kontrole "běžné" zákonnosti (čl. 83 Ústavy). Ústavní soud nepřezkoumává pouhou správnost interpretace a aplikace "jednoduchého" práva ze strany obecných soudů. Do jejich činnosti zasáhne jen tehdy, byly-li jejich rozhodnutí porušeny stěžovatelovy (v daném případě opatrované) základní práva či svobody, které mu garantuje ústavní pořádek České republiky, neboť základní práva a svobody vymezují nejen rámec normativního obsahu aplikovaných právních norem, nýbrž stanovují i rámec jejich ústavně konformní interpretace a aplikace.

17. Ústavní soud zasáhne vždy, zjistí-li v postupu obecných soudů prvek libovůle. V sp. zn. I. ÚS 534/03 ze dne 13. 9. 2004 (N 126/34 SbNU 285) např. uvedl: "O takové porušení stěžovatelových základních práv a svobod jde také tehdy, přehlédne-li obecný soud ústavněprávní význam zákazu libovůle, východiska, z jehož pohledu je třeba přistupovat k výkladu všech procesních principů a pravidel daných jednoduchým právem. Ústavní soud přezkoumává rozhodnutí obecných soudů i za situace, pokud zjistí, že interpretace předpisů obecnými soudy je natolik extrémní, že vybočuje z mezí ústavnosti. Tak je tomu i v případě, interpretují-li obecné soudy určité zákonné ustanovení natolik extenzivně, že tím založí povinnost jednotlivci jednat nad rozsah zákona, čímž dochází k porušení čl. 4 odst. 1 Listiny. Bylo již Ústavním soudem judikováno [např. nález sp. zn. I. ÚS 546/03 ze dne 28. 1. 2004 (N 12/32 SbNU 107)], že ustanovení čl. 4 odst. 1 Listiny má dvě dimenze, přičemž ta první zpřesňuje dopad ustanovení čl. 2 odst. 2 Listiny na individuální osoby, a ta druhá představuje strukturální princip demokratického právního státu, podle něhož lze státní moc uplatňovat jen v případech a mezích stanovených zákonem, a to způsobem, který zákon stanoví. Stejně tak stanovování povinností soudem je limitováno zákonem při současném zachování základních práv a svobod.". O libovůli jde dle názoru Ústavního soudu i v případě, kdy obecné soudy nedostojí povinnosti svá rozhodnutí v příslušném ohledu řádně, tj. adekvátně, racionálně a logicky odůvodnit (např. nález sp. zn. I. ÚS 534/03), dále v případě, že rozhodnutí vykazuje extrémní nesoulad mezi právními závěry a provedenými důkazy a z nich vyvozenými skutkovými závěry, a dále pak v případě, je-li výklad a použití "jednoduchého" práva v extrémním rozporu s principy spravedlnosti (např. v důsledku přepjatého formalismu) - viz např. nález sp. zn. III. ÚS 94/97 ze dne 26. 6. 1997 (N 85/8 SbNU 287).

18. Jak Ústavní soud již v minulosti uvedl, "Ústava akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově materiálnímu smyslu."; srov. např. nález sp. zn. Pl. ÚS 7/2000 ze dne 4. 7. 2000 (N 106/19 SbNU 45; 261/2000 Sb.). Tam, kde je ve hře potenciální porušení klasických základních práv stěžovatelů vážících se k samotné podstatě jejich "lidství" (mimo jiné právo na lidskou důstojnost, právo na garance komplexně pojímané právní osobnosti atd.), což jsou otázky spojené se soudním rozhodováním o zbavení či omezení způsobilosti k právním úkonům, mají svrhu uvedené závěry obzvlášť zásadní význam. Jak lidská důstojnost, tak způsobilost k právům v širokém slova smyslu (hmotněprávním i procesním, vyjádřeno jazykem práva civilního) charakterizují právně jednotlivce, k němuž je veřejná moc povinována respektem. Bez uznání tohoto postulátu by ostatní ústavním pořádkem České republiky garantované základní práva a svobody byly jen prázdny floskulemi. G. Dürig [G. D., Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, Archiv des öffentlichen Rechts 81 (1956), s. 127] zformuloval proslulou teorii objektu, kterou převzala judikatura německého Spolkového ústavního soudu, vážící se k otázkám lidské důstojnosti. Podle této teorie dochází k porušení lidské důstojnosti v případě, kdy je konkrétní jednatel postaven státní mocí do role objektu, kdy se stává pouhým prostředkem a je umenšen do podoby druhově zaměnitelné veličiny. Lze dovodit, že člověk tak bývá netoliko objektem společenských "poměrů", ale stává se i objektem práva, je-li nucen podrobovat se mu zcela při jeho interpretaci a aplikaci, tj. bez zohlednění jeho individuálních zájmů, resp. základních práv.

19. Také je třeba dodat, že těžištěm ústavního pořádku České republiky je jednatel a jeho práva garantovaná ústavním pořádkem České republiky. Jednatel je východiskem státu. Stát a všechny jeho orgány jsou ústavně zavázány k ochraně a šetření práv jednotlivce. Pojetí naší ústavnosti se přitom neomezuje na ochranu základních práv jednotlivců (kupř. právo na život, zaručení právní subjektivity), ale v souladu s poválečnou změnou v chápání lidských práv (jež nalezla vyjádření např. v Chartě OSN či ve Všeobecné deklaraci lidských práv) se stala základní bází, z níž vychází interpretace všech základních práv, lidská důstojnost, která mimo jiné vylučuje, aby s člověkem bylo zacházeno jako s objektem či předmětem. Otázky lidské důstojnosti jsou v tomto pojetí chápány jako součást kvality člověka, součást jeho lidství. Garantování nedotknutelnosti lidské důstojnosti člověku umožňuje plně užívat své osobnosti. Tyto úvahy stvrzuje preambule Ústavy, která deklaruje lidskou důstojnost jako nedotknutelnou hodnotu, stojící v základu ústavního pořádku České republiky. Stejně tak Listina garantuje rovnost lidí v důstojnosti (čl. 1) a garantuje subjektivní právo na zachování lidské důstojnosti (čl. 10 odst. 1). Ústavní soud považuje i právní osobnost svobodného jednotlivce a garanci jejího faktického výkonu za vysoce důležité ústavní hodnoty mající ústřední postavení v ústavním pořádku (čl. 1 a čl. 9 odst. 2 Ústavy a čl. 5 Listiny). K ochraně těchto složek komplexně pojímané důstojnosti jednotlivce (preambule Ústavy, čl. 1 a čl. 10 odst. 2 Listiny) je Ústavní soud zavázán (čl. 83 Ústavy) - viz obdobně nález sp. zn. IV. ÚS 412/04.

20. V uvedeném nálezu bylo mimo jiné uvedeno: "Výše vymezené pojetí lidské důstojnosti nutno promítnout i do sféry právní způsobilosti a má silné implikace i v oblasti způsobilosti k právním úkonům, neboť prostřednictvím způsobilosti k právním úkonům (jednáním) a procesní způsobilosti se uvádí v život ústavní garance právní subjektivity jednotlivce (čl. 5 Listiny). Práva či nároky, které by postrádaly prostředek k ochraně jejich zachování, by byly jen prázdny proklamacemi. Jen takto chápaná práva musí brát v potaz veřejná moc při interpretaci jednoduchého práva. Jak Ústavní soud již v minulosti uvedl: "Ústava akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově materiálnímu smyslu." (srov. např. nález ze dne 4. 7. 2000, sp. zn. Pl. ÚS 7/2000 in Sb. n. u., sv. 19, str. 45 nebo č. 261/2000 Sb.)." Ústavní pořádek uznává a garantuje v čl. 5 Listiny každému způsobilost mít práva, tj. každému garantuje právní osobnost.

21. Na úrovni podústavního práva upravuje způsobilost mít práva a povinnosti a nabývat je vlastními úkony občanské právo, a to obecně vyjádřeno za účelem zajištění jistoty ve vztazích mezi členy občanské společnosti. Toto právo každé osoby se uplatňuje jako veřejné subjektivní právo v oblasti veřejného práva, ve vztazích vertikálních, tj. vztazích mezi státem a jednatelcem, kde jednatelce chrání před zásahy státu, resp. veřejné moci do jeho osobnosti. Jak Ústavní soud dovodil již v nálezu sp. zn. IV. ÚS 412/04, lze za vertikální vztah beze zbytku označit postavení účastníka tzv. nesporného řízení, které lze zahájit i bez návrhu, což je i případ řízení o omezení způsobilosti k právním úkonům. Jde totiž o řízení, ve kterém zákonodárce učinil osobu "objektem" práva, neboť měl za to, že jde o věci, v nichž je přítomen silný veřejný zájem. Přesto tento veřejný zájem nemůže vždy a zcela, jaksi automaticky, převážit nad zájmem jednotlivce a zbavit jej svrhu zmíněných základních práv. Ve vertikálních vztazích se totiž naopak uplatňují všechna základní práva jako přímo aplikovatelná práva, která státní moc (zde soud) přímo zavazují a znemožňují, aby s člověkem bylo manipulováno jako s pouhým objektem objektivního práva bez zohlednění jeho základních práv. Zájmy, resp. základní práva osoby omezované ve způsobilosti k právním úkonům musí být brány v úvahu při soudním rozhodování, které nemůže být prováděno automatickou subsumpcí skutkového stavu pod zákonnou normu.

Platí obecně, a při řešení dané problematiky zvláště, že právní norma umožňující omezení základních práv musí být vykládána a aplikována s vědomím významu a šíře vztahů, které pokrývají omezovaná základní práva. Tuto právní normu lze aplikovat až po pečlivém zjištění, které musí být vyjádřeno v odůvodnění samotného rozhodnutí, která kolidující základní práva třetích osob, popř. jaké veřejné zájmy jsou v kolizi se základními právy osoby omezované v jejich právech. Jinými slovy, omezení základních práv musí být přísně proporcionální. Proto již dříve Ústavní soud uvedl, že "omezení způsobilosti k právním úkonům je vždy závažným zásahem do osobnostní integrity omezovaného. Takový zásah je třeba zkoumat z pohledu potenciálních zásahů do základních práv omezovaného, garantovaných především čl. 5 a čl. 10 odst. 1 a 2 Listiny, vyložených v rozsahu, který omezuje lidská důstojnost. Protože tato práva Listina garantuje jako tzv. základní práva absolutní, lze k jejich omezení přikročit jen za účelem ochrany základních práv jiných osob anebo za účelem ochrany veřejného zájmu, který je v podobě principu či hodnoty obsažen v ústavním pořádku (tzv. imanentní omezení základních práv, viz nálezn. sp. zn. I. ÚS 453/03 ze dne 11. 11. 2005 (N 209/39 SbNU 215) nebo nálezn. ze dne 26. 3. 2003 ve věci sp. zn. Pl. ÚS 42/02 (N 42/29 SbNU 389; 106/2003 Sb.). Potenciální omezení těchto základních práv za tímto účelem však vždy musí být provedeno proporcionálně." (nálezn. sp. zn. IV. ÚS 412/04).

22. V citovaném nálezu se Ústavní soud vyjádřil i k testu proporcionality, který by se měl odvíjet ve třech následujících krocích, které je třeba vztáhnout jak na zákon, který omezuje tato základní práva, tak na jeho interpretaci a aplikaci nacházející odraz ve vydání individuálního rozhodnutí:

- a) Je sledovaný cíl legitimní? Je sledován a prosazován cíl nezbytný ve svobodné demokratické společnosti?
- b) Je dáno racionální spojení mezi cílem a prostředky vybranými k jeho prosazení?
- c) Existují alternativní způsoby dosažení cíle, jejichž využití by učinilo zásah do základního práva méně intenzivní, popř. jej zcela vyloučilo?

23. Při soudním rozhodování o omezení způsobilosti k právním úkonům bude vždy třeba důsledně dbát toho, aby nebyla omezována ve větším rozsahu, než je nezbytně třeba k ochraně základních práv třetích osob a jiných ústavně chráněných statků, v jejichž prospěch mají být základní práva omezovaného umenšena, přičemž jako krajní mez (k níž ne vždy je ovšem z hlediska principu proporcionality možné dospět) je třeba respektovat mez stanovenou čl. 4 odst. 4 Listiny. Z tohoto pohledu je také ústavně značně problematický institut zbavení způsobilosti k právním úkonům, který je evidentním reliktem starého režimu. [Je jistě vypovídající, že zbavení způsobilosti k právním úkonům, resp. zbavení svéprávnosti, neznají právní řady západních sousedních států Rakouska a Německa, a od 1. 1. 2009 zmizel tento institut i z francouzského Code civil, přičemž z pozdějšího data lze usuzovat na to, že jde o důsledek (poněkud zpožděné) francouzské akceptace normativního působení základních práv i na činnost zákonodárce.] Obecně soudy vždy musí zvážit všechny mírnější alternativy [bod 22 písm. c)], kterými by bylo možno ještě dosáhnout sledovaného cíle v podobě ochrany konkrétně označených konkurujících práv či veřejných zájmů vyvoditelných z ústavního pořádku, přičemž omezení způsobilosti k právním úkonům musí být vždy považováno za prostředek nejkrajnější. Samotná skutečnost, že osoba trpí duševní poruchou, totiž ještě není důvodem pro omezení její způsobilosti k právním úkonům, resp. - vyjádřeno jazykem základních práv - k omezení jejich základních práv (práva na právní osobnost a na lidskou důstojnost), ale musí být vždy konkrétně uvedeno, koho, resp. co ohrožuje plná způsobilost k právním úkonům (zachování právní osobnosti) osoby omezované, a dále je třeba odůvodnit, proč nelze situaci řešit mírnějšími prostředky. Jinak řečeno - při rozhodování o omezení způsobilosti k právním úkonům (resp. o jeho rozsahu) se musí důsledně uplatňovat subsidiarita tohoto opatření (na tento ústavně normativní princip plynoucí ze samotné podstaty materiálního právního státu - viz body 19, 20, 21 - ostatně reaguje i připravovaná nová kodifikace občanského práva).

24. Jak již bylo naznačeno v předchozích bodech, je v případech rozhodování o omezení způsobilosti k právním úkonům soud povinen identifikovat v konkrétním případě se uplatňující konkurující právo či statek nebo zájem chráněný ústavním pořádkem, kvůli nimž má dojít k omezení svrchu označených základních práv osoby, jíž má být omezena způsobilost k právním úkonům. V souvislosti s tímto požadavkem je soud povinen zajistit úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech omezovaného, tedy jak se projevuje při sociálním kontaktu se členy občanské společnosti, jak se stará o potřeby své a své rodiny, jak hospodáří s finančními prostředky, jak se případně projevuje na svém pracovišti apod. Znalecký posudek je v takovém řízení sice závažným důkazem, nesmí však být důkazem jediným a nemůže nahrazovat nedostatek skutkových zjištění. Předlistopadové soudnictví mělo za to, že zbavení či omezení způsobilosti k právním úkonům je opatřením, které má chránit a nikoli poškozovat nebo ohrožovat zájmy ve způsobilosti omezovaného občana (blíže viz "Ze zprávy o úrovni řízení a rozhodování soudů České socialistické republiky ve věcech způsobilosti k právním úkonům", projednané a schválené občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu ČSR pod sp. zn. Cpj 160/76 dne 18. 11. 1977, R

3/79). V současném právním prostředí, utvářeném českým ústavním pořádkem, je třeba tuto ideu [která tehdy vycházela z dosažené totožnosti zájmu jednotlivce, celé společnosti a státu tak, jak tuto zájmovou jednotu presumovala Ústava ČSSR z roku 1960, demonstrující skrze ni dosažení socialismu - k uvedenému problému blíže Wagnerová E.: Základní práva, in Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, M. Bobek/P. Molek/V. Šimíček (eds.), Masarykova univerzita, 2009, s. 330-363] modifikovat jednak oddělením zájmů jednotlivce, společnosti a státu (jak je běžné v ústavněprávní teorii demokratických liberálních států) a dále vycházet z myšlenky přednosti zásadně svobodného, autonomního jednotlivce, kterému nesmí být ze strany státu znemožňováno realizovat svou představu o štěstí vnučováním ochrany státu tam, kde si jednotlivec, popř. za pomoci rodiny, dokáže pomoci sám (princip subsidiarity odvíjející se z uznání důstojnosti jednotlivce, který byl poprvé výslovně jako princip definovaný v encyklice papeže Pia XI. Quadragesimo anno z roku 1931).

IV.

25. Jak je uvedeno výše (bod 13), rozsudkem Okresního soudu v Kladně ze dne 6. 9. 2007 č. j. 42 P 111/94-351 byl změněn rozsudek Okresního soudu v Lounech ze dne 18. 9. 2003 č. j. P 79/2003-173 tak, že stěžovatelka M. H. není způsobilá nakládat s majetkem, jehož cena přesahuje 1 000 Kč (výrok II rozsudku), návrh na vrácení způsobilosti k právním úkonům stěžovatelce byl zamítnut (výrok I, č. l. 351). Naproti tomu Okresní soud v Lounech zvolil pro výrok o omezení způsobilosti stěžovatelky tzv. pozitivní vymezení rozsahu omezení: opatrovanou omezil ve způsobilosti tak, že je oprávněna nakládat s majetkem nepřesahujícím částku 500 Kč (tedy není způsobilá ve všech dalších úkonech). Okresní soud v Kladně pak tento rozsudek změnil s odůvodněním, že podmínky pro omezení stále trvají, ale pro výrok rozhodnutí již použil tzv. negativní vymezení omezení způsobilosti k právním úkonům tím, že uvedl, že M. H. není způsobilá nakládat s majetkem, jehož cena přesahuje 1 000 Kč. S odvoláním na dogmatiku základních práv v demokratickém právním státu (podle níž platí, že základní práva existují zásadně jako neomezená, zatímco jejich zákonná či zákonem umožněná omezení a jejich interpretace a aplikace soudem musí být realizována tak, aby bylo možno přezkoumat jak oprávněnost omezení z hlediska existence kolidujících práv a statků, tak i nutnost omezení z hlediska jeho intenzity, tj. z hlediska dodržení principu proporcionality), která vychází z principů uvedených v části III tohoto rozhodnutí, nelze napadená rozhodnutí ústavněprávně aprobovat, neboť postrádají jak výslovnou specifikaci ústavním pořádkem zaručených práv a statků, které mají být omezením základních práv M. H. skrze velmi drastické omezení její způsobilosti k právním úkonům chráněny, tak tato rozhodnutí postrádají odůvodnění toho, proč nelze případnou kolizi práv M. H. s právy třetích osob, popř. jinými statky, řešit prostředky mírnějšími. Nad rámec nutného Ústavní soud dodává, že původní výrok rozhodnutí Okresního soudu v Lounech byl z pohledu základních práv zcela vadný, neboť "přiznával" stěžovatelce základní právo vlastnické v omezeném rozsahu, ač toto právo jí neomezeně svědčí, a soud je může, jsou-li pro to dány potřebné podmínky (viz bod 21), toliko omezit, a to, jak již bylo řečeno, při důsledném respektu k uplatnění principů subsidiarity a proporcionality.

26. Obecné soudy zjevně vycházely z ústavnímu pořádku se příčího názoru, že jim nic nebrání v tom, aby autonomní prostor pro uplatnění vlastní osobnosti M. H. svým výrokem zrušily a ponechaly jí pouze možnost dispozic s nepatrnou majetkovou hodnotou. Již tím nerespektovaly autonomní sféru stěžovatelky vymezenou mimo jiné jejími svrchu uvedenými základními právy (viz body 19, 20, 21) v jejich negativní funkci, která brání veřejné moci do takto vymezeného prostoru vstupovat bez zjištění zcela zásadních důvodů (kolidující práva třetích osob a ústavním pořádkem předvídané statky), resp. si jej doslova uzurpovat. Obecné soudy si vůbec neuvědomily, že jejich úkolem je toliko stanovit přiměřená omezení stěžovatelčiných základních práv, naleznou-li pro to důvody v konkurujících právech a statech či obecných zájmech obsažených v ústavním pořádku. Takováto konkurující práva, statky či zájmy však soudy vůbec nehledaly, samozřejmě je proto ani neidentifikovaly a nemohly je následně ani hodnotit a vážit se základními právy stěžovatelky garantovanými čl. 5 a čl. 10 odst. 1 Listiny z hlediska principu proporcionality.

27. Obecné soudy mylně vycházely z názoru, že není třeba, aby znovu přezkoumaly a rozhodly o veškerém zcela evidentně excesivním omezení způsobilosti M. H. k právním úkonům, a to přesto, že dle závěru obou ve věci angažovaných znaleců jen "posuzovaná trpí lehkou mentální retardací" (č. l. 355, s. 5 rozsudku nalézacího soudu) a znalec MUDr. R. se ve svém posudku (č. l. 336 až 342) vyjádřil tak, že stěžovatelka je kromě nakládání s majetkovými hodnotami odpovídajícími jejímu duchodu schopná i dalších úkonů, kterými by realizovala svá práva. Zde ovšem Ústavní soud upozorňuje, že i tento posudek musí soud hodnotit, nikoli přebírat doslovně, neboť soud nesmí M. H. práva poskytovat, nýbrž jen, shledá-li proto důvody v podobě konkurujících práv a statků (které však musí hledat sám a nespolehat na znalce), její práva proporcionalně omezit. Soudy rovněž budou muset vyvodit důsledek z toho, že již rozhodnutím Okresního soudu v Lounech ze dne 18. 9. 2003 č. j. P 79/2003-173 odpadla překážka dle § 2 písm. b) zákona č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů, pro výkon volebního práva (a to jak pasivního tak i

aktivního) M. H., neboť překážkou ve výkonu volebního práva je toliko zbavení způsobilosti k právním úkonům, nikoli pouhé omezení způsobilosti k právním úkonům, a vážit, zda je dán důvod v podobě konkurujících práv a statků k setrvání omezení dalších politických základních práv (petiční právo, sdružovací a shromažďovací právo), a to právě na pozadí či v kontextu zmíněného rozhodnutí zákonodárce. Ve spisu se rovněž nenachází žádný podklad pro to, aby bylo možno rozhodnout o omezení stěžovatelky v právech plynoucích z rodiněprávních vztahů, chráněných v rovinně ústavního pořádku základními právy na rodinný a soukromý život, apod.

28. Ústavní soud dodává, že v řízení bylo sice prokázáno, že stěžovatelka trpí lehkou mentální retardací odpovídající středu lehkého pásma, z tohoto zjištění však rozhodně neplyne automatický závěr o tom, že je třeba stěžovatelku rozsáhle omezovat na způsobilosti k právním úkonům, vedoucí téměř ke zbavení. Lehká mentální porucha, která nadto ani není duševní poruchou v pravém slova smyslu, nemůže a nesmí být sama o sobě důvodem k tomu, aby osoba byla zbavena možnosti projevovat v běžných životních situacích svou vůli a v souladu s ní činit právní úkony. Důvodem pro omezení způsobilosti k právním úkonům může být výhradně zájem na ochraně práv a svobod třetích osob nebo ochrana poskytovaná statkům či zájmům plynoucím z ústavního pořádku.

29. K postupu dovolacího soudu Ústavní soud uvádí, že považuje za nesprávný jím použitý zužující výklad přípustnosti dovolání dle § 237 odst. 1 písm. c) o. s. ř. I dovolací soud je v rámci své rozhodovací činnosti povolán k ochraně základních práv a svobod stěžovatelky (čl. 4 Ústavy), a proto pole jeho úvah o přípustnosti dovolání dle § 237 odst. 1 písm. c) o. s. ř. není z hlediska ústavního neomezené. V nyní projednávané věci se spokojil dovolací soud s konstatováním, že nelze považovat rozhodnutí odvolacího soudu po právní stránce za zásadně významné, a dovolání odmítl. Nadto v odůvodnění svého rozhodnutí konstatuje, že námitky odvolatele (opatrovníka) směřují proti skutkovým závěrům a k neúplnosti skutkových zjištění, a nejsou proto námitkami proti právnímu posouzení. Jak již bylo uvedeno výše (body 21, 22, 23), je rozhodování o omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům citlivým a zásadním zásahem do základních práv a svobod osob. Z odůvodnění tohoto nálezu je také patrné, že rozhodnutí nalézacího i odvolacího soudu přímo nabízela k řešení celou řadu právních otázek spojených s efektivní soudní ochranou základních práv a svobod stěžovatelky, což Nejvyšší soud zcela přehlédl. Nelze se proto ztotožnit se závěrem tohoto soudu, který v odůvodnění svého rozhodnutí uvedl, že "dovolatel ... při formulaci právní otázky v dovolání přehlídí, že v tomto řízení nebyla posuzována jím formulovaná otázka, zda je v souladu se zákony a Listinou tvrzená ochrana posuzovaného člověka, jinými slovy, zda je v souladu se zákony zbavení způsobilosti M. H., nýbrž byla řešena otázka, zda došlo k takové změně poměrů ve zdravotním stavu M. H., jež by změnu v omezení způsobilosti, k níž v minulosti došlo, odůvodňovala" (str. 3 odst. 1 předmětného rozhodnutí). Tento závěr je dle názoru Ústavního soudu zcela nepřipadný a mylný, neboť to, zda byl občan omezen či zbaven způsobilosti k právním úkonům, tj. zda mu byla omezena jeho základní práva v souladu s ústavním pořádkem, musí být vždy otázkou k řešení pro jeden každý soud v České republice, obrátí-li se na něj osoba s žádostí o poskytnutí ochrany svým základním právům. To proto, že čl. 4 Ústavy staví ochranu základních práv pod ochranu soudní moci, tj. v první řadě pod ochranu vykonávanou obecnými soudy, bez ohledu na jejich postavení v soudní soustavě.

30. V této souvislosti nelze neuvést alarmující statistiku o počtu osob zbavených nebo omezených ve způsobilosti k právním úkonům, podle které k 30. červenci 2007 bylo evidováno 3 893 osob s omezením způsobilosti k právním úkonům, a 23 283 osob se zbavením způsobilosti k právním úkonům. Z těchto čísel lze učinit jasný závěr o rozhodovací praxi obecných soudů. Je zjevné, že obecné soudy příliš často přistupují k ústavně problematickému zbavení způsobilosti k právním úkonům. Ústavní soud proto nad rámec odůvodnění tohoto rozhodnutí vyzývá obecné soudy, a zejména pak Nejvyšší soud, jehož jednou z hlavních funkcí je sjednocování judikatury ústavně konformním způsobem, aby v rámci řízení před ním probíhajících zvrátil neblahý, z předlistopadových dob pocházející a dále přetrvávající trend, a zajistil tak soudní respekt k základním právům a svobodám jednotlivých osob tak, aby byly dodržovány maximy vyjádřené v tomto, jakož i v dalších rozhodnutích Ústavního soudu [viz např. nález sp. zn. II. ÚS 303/05 ze dne 13. 9. 2007 (N 141/46 SbNU 361), nález sp. zn. II. ÚS 2630/07 ze dne 13. 12. 2007 (N 224/47 SbNU 941), již zmiňovaný nález sp. zn. IV. ÚS 412/04 a další)].

31. Ústavní soud ze shora uvedených důvodů ústavní stížnosti vyhověl. Podle ustanovení § 82 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu ve výroku označil, která základní práva a svobody byla napadenými rozhodnutími a řízeními jím předcházejícími porušena, a usnesení Nejvyššího soudu ze dne 16. prosince 2008 č. j. 30 Cdo 1948/2008-421, rozsudek Krajského soudu v Praze ze dne 20. prosince 2007 č. j. 27 Co 568/2007-394 a rozsudek Okresního soudu v Kladně ze dne 6. září 2007 č. j. 42 P 111/94-351 podle § 82 odst. 3 písm. a) zákona o Ústavním soudu zrušil.

Odlišná stanoviska

Odlišné stanovisko soudkyně Ivany Janů

S odůvodněním nálezu sp. zn. I. ÚS 557/09 nesouhlasím a podle § 22 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, k němu zaujímám odlišné stanovisko.

Považuji za nutné předeslat, že se nevyjadřuji ke všem problematickým místům odůvodnění nálezu, ale pouze k těm bodům odůvodnění, jež považuji za zásadní. Nevyjadřuji se tak zejména k otázkám, které s řešenou věcí neměly nic společného a které se přesto v odůvodnění vyskytují [např. zmínky o zbavení způsobilosti k právním úkonům, přestože stěžovatelka byla ve způsobilosti pouze omezena, zjevně nesprávná charakteristika zbavení způsobilosti k právním úkonům jako reliktu starého režimu (viz bod 23; k tomu srov. Sedláček - Rouček: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému, svazek I., s. 1069 a 1073); není ovšem pochyb o tom, že totalitární režim do roku 1989 zbavení a omezení způsobilosti k právním úkonům zneužíval pro politické účely].

S většinovým názorem se zřejmě rozcháším již v základním náhledu na omezení způsobilosti k právním úkonům. Mám za to, že účelem omezení způsobilosti k právním úkonům je v první řadě ochrana fyzické osoby, o jejíž způsobilost jde. Považuji proto za stále platný závěr vyslovený v R 3/1979, dle něhož cílem omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům "je především poskytnout ochranu osobám, které pro duševní poruchu, jež není jen přechodná, nejsou schopny činit žádné nebo některé právní úkony; je také třeba důsledně předcházet tomu, aby způsobilost k právním úkonům nebyla omezována ve větším rozsahu, než je nezbytně třeba, a aby se tím zbytečně neztěžovala životní situace uvedených osob". Tomuto závěru nelze nic vytknout ani z ústavněprávního pohledu současnosti.

Většinové stanovisko se rovněž zmiňuje o tom, že rozsudek o omezení způsobilosti k právním úkonům přiznával stěžovatelce základní vlastnické právo (viz bod 25). Ani v tomto ohledu se však nemohu s nálezem ztotožnit, neboť v důsledku omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům nedochází k odnětí žádných subjektivních práv, tedy ani základního práva vlastnického. Je pouze omezena či vyloučena možnost vlastními právními úkony brát na sebe práva a zavazovat se k povinnostem; v rozsahu, v němž je tato způsobilost zasažena, však práva a povinnosti fyzické osoby vykonává její opatrovník, a to jejím jménem a na její účet. Kupř. osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům tak nemůže sama disponovat svým vlastnickým právem, to však neznamená, že by svého vlastnictví byla zbavena nebo že by rozsudek o omezení způsobilosti k právním úkonům přiznával či odnímal vlastnické právo apod.

Nelze se ztotožnit ani s charakteristikou řízení o způsobilosti k právním úkonům jako řízení "ve kterém zákonodárce učinil "osobu" objektem práva". Fyzická osoba, o jejíž způsobilost jde, není objektem, ale účastníkem řízení (§ 94 odst. 1 o. s. ř.), tj. procesním subjektem. Závěr, že vyšetřovaný je pouhým objektem, vylučuje dále nejen fakt, že mu občanský soudní řád jako účastníku přiznává řadu procesních práv (a objekt práva mít nemůže), ale též zvláštní úprava jeho procesní způsobilosti (oproti § 20 odst. 1 o. s. ř. tak má na základě § 186 odst. 3 o. s. ř. procesní způsobilost kupř. i fyzická osoba, která byla způsobilosti k právním úkonům zcela zbavena).

Nemohu souhlasit ani se závěrem, dle něhož je omezení stěžovatelky "velmi drastické" či "evidentně excesivní". Většinové stanovisko zde totiž zřejmě zcela nedoceňuje rozdílné důsledky pozitivní a negativní formulace výroku o omezení způsobilosti k právním úkonům; nutno ovšem připustit, že k tomu přispívá i nedostatečné a nesrozumitelné odůvodnění napadených rozhodnutí. Zatímco dle rozsudku z roku 2003 byla stěžovatelka "schopna samostatně nakládat s majetkovými hodnotami do výše 500 Kč", dle ústavní stížnosti napadeného rozsudku stěžovatelka "není způsobilá nakládat s majetkem, jehož cena přesahuje 1000 Kč". Rozsudek uvedený na prvním místě zvolil vymezení pozitivní, v důsledku čehož mohla stěžovatelka činit jenom právní úkony uvedené ve výroku, tedy toliko disponovat s majetkovými hodnotami do výše 500 Kč; druhý rozsudek je založen na negativním vymezení, a stěžovatelka je proto způsobilá ke všem právním úkonům, kromě těch, jež jsou uvedeny ve výroku, tj. může činit jakékoliv právní úkony vyjma nakládání s majetkem přesahujícím hodnotu tisíce korun. Použití negativní formulace namísto pozitivního výčtu má tedy dalekosáhlé důsledky, pro něž nelze současný rozsah omezení jako velmi drastický či evidentně excesivní hodnotit.

Nemohu přejít ani to, že většinové mínění považuje expertízu MUDr. R. za důkaz znaleckým posudkem. Znaleckým posudkem ve smyslu § 127 o. s. ř. je pouze takový posudek, který vypracoval znalec ustanovený soudem; tím však MUDr. R. nebyl. Jmenovaný lékař vypracoval svůj posudek na základě žádosti opatrovníka stěžovatelky; jde proto o důkaz soukromou listinou (§ 129 o. s. ř.), a nikoliv o důkaz znalecký.

S výrokem většinového stanoviska jsem se ztotožnila pouze z toho důvodu, že rozsudek soudu prvního stupně i soudu odvolacího je zcela nedostatečně odůvodněn, což je v rozporu s ustálenou judikaturou Ústavního soudu, dovolávající se povinnosti soudů odůvodňovat rozsudky zákonem stanoveným způsobem [např. nález sp. zn. III. ÚS 290/06 ze dne 28. 6. 2007 (N 108/45 SbNU 459), nález sp. zn. III. ÚS 703/06 ze dne 22. 11. 2007 (N 205/47 SbNU 641)]. Každý rozsudek o omezení způsobilosti k právním úkonům musí vycházet z jednoznačného skutkového zjištění, že fyzická osoba, o jejíž způsobilost se jedná, trpí nikoliv jen přechodnou duševní poruchou a že v jejím důsledku není schopna správně zhodnotit důsledky svého právního jednání a nést za toto jednání odpovědnost, resp. v jakém rozsahu je tato schopnost zasažena. Tyto závěry pak soud musí vyložit v odůvodnění svého rozhodnutí. V odůvodnění rozsudku soudu prvního stupně zcela chybí zdůvodnění toho, proč došlo ke změně v rozsahu omezení způsobilosti k právním úkonům a proč je nyní hranice taková, jak je uvedena ve výroku, v rozsudku soudu odvolacího je této otázce věnována jedna jediná věta. Takové odůvodnění nelze považovat obecně za dostatečné a ve vztahu k výroku ani za srozumitelné. To platí tím spíše u tak závažné otázky, jako je omezení způsobilosti k právním úkonům.